

Благоја ЦВЕТКОСКИ

СОСТАВОТ И СТРУКТУРАТА НА ШТИПСКАТА ЕВРЕЈСКА ОПШТИНА

На 11 март о.г. се навршуваат 40 години од уништувањето на Евреите од Македонија. На тој трагичен четврток, 11 март, во раните утрински часови, сите Евреи од Македонија биле прилично собрани и однесени во скопскиот монопол, кој од окупаторските власти бил претворен во привремен концентрационен логор за Евреите. Од овој логор, по две недели, во три големи групи, Евреите биле депортирани во логорот Треблинка (Полска), каде што сите биле уништени.¹⁾

Во Македонија (Вардарска) имало околу 8.000 Евреи. Тие главно живееле во градовите: Скопје, Битола и Штип. Појавата на Евреите во Македонија е забележано уште во античкиот период. Од тоа време, па до трагичниот ден, нивниот број постојано се зголемувал. Посебно наголемување е забележано по прогонот на Евреите од Шпанија и Португалија во 1942 година. Евреите во Македонија главно се населувале преку Цариград и Солун. Новодојдените шпански Евреи во Македонија биле помногубројни и покомпактни и тие успеале на сите Евреи да им го наложат шпанскиот јазик, обичаите и културата.²⁾

Со намера, да го одбележиме трагичното уништување на нашите сограѓани Евреи, од страна на германскиот и бугарскиот фашистички окупатор, а воедно и да го запознаеме нешто повеќе нивниот живот и сожителство во нашата средина, даваме прилог за штипската еврејска општина, за нејзиниот состав и структуру-

1) Пошироко за Евреите од Македонија и нивното трагично уништување: Александар Матковски, Трагедијата на Евреите од Македонија, Скопје, 1962; Благоја Цветкоски и други, Во пламенот за посреќна иднина (Зборник на паднатите борци во НОВ од Штип и Штипско), Штип, 1975; Во меѓувреме излезе книгата на д-р А. Матковски, Историја на Евреите во Македонија, Скопје 1983. Авторот на прилогот немаше можност истата да ја консултира.

2) Аарон Асса, Македонија и еврејскиот народ, Иерусалаим, 1972 год.

ра, во границите на можностите што ги даваат архивските и др, податоци.³⁾

Во античкиот, особено во Римскиот период, еврескиот елемент во Македонија бил широко распространет и спаѓал меѓу најстарите етнички групи. Од тоа време, со сигурност не може да се посочи постоењето на еврејската општина во Штип и покрај постоењето на такви, во градовите Солун, Бер, Филипи и Стоби.⁴⁾

Во византискиот период, Евреите навлегле и во внатрешноста на Македонија. Во овој период, тие имале оформено повеќе свои општини и во други градови на Македонија, меѓу кои и во градот Штип. Евреите кои тогаш се колонизирале во Македонија биле главно од француско, германско и италијанско потекло и тие бегале пред крстоносните дружини.⁵⁾

За време на османлиското владеење во Македонија, еврејскиот елемент значително се наголемил, особено со новиот прилив на бегалци од Шпанија и Португалија. Во овој период положбата на Евреите, во споредба со понапред кога биле прогонувани, значително се изменила. Евреите добиле еднакви права со другото немуслиманско население во духовен и световен поглед. Тие добиле право да си создаваат и да си имаат свои посебни општини (главно верски) наречени „Taife,” и самостојно да управуваат со истите. Што е од посебно значење, тие добиле право да тргуваат без пречки низ целата Османлиска империја и во тој однос, Евреите станале сериозни конкуренти и соперници на дубровничките трговци. На таков начин било овозможено Евреите во Македонија да станат претприемлив елемент и фактор во стоковно-паричните манипулации и во созда-

3) Во прилогот ги користевме списоците направени од германските логорски власти во скопскиот монопол односно логор: „Liste Nr, 33—38, personen judiocher herkunft aus dem konzentratjonlager Skopje (marz 1943)”. Пресликани формулари на наведените листи се наоѓаат во Историјскиот архив во Штип—фонд: „Евреите во Штип”, не сигниран. Авторот на овој прилог во 1975 година, објави прилог: „Депортацијата и ликвидирањето на Евреите од Штип,” во наведениот зборник на паднатите борци. За таа намена авторот се обрати до Сојузот на Еврејските општини на Југославија во Белград и оттаму доби пресликани листи. Тој примерок од листите се чува во Нарониот музеј на Штип. Тогаш авторот објави и список на семејствата и членовите-лицата на Евреите од Штип. Во наведениот фонд на Архивот во Штип, исто така, се наоѓа уште еден список на Евреите од Штип, отчуван на машина, составуван врз основа на листите и дополнуван по сеќавања на некои штипски граѓани. Овој список меѓутоа е прилично некоректно работен и истиот не може да послужи за студиозна работа. Да кажеме и тоа, дека материјалите на именуваниот фонд, како пригодни експонати, биле собрани и изложени на пригодната изложба во спомен на Евреите во Штип, по повод 40-годишнината од нивното ликвидирање, отворена во Народната библиотека „Гоце Делчев” во Штип, на 11 март 1983 година.

4) Александар Матковски, Трагедијата..., н.д. 9.

5) Истото, 10—11.

вањето на првите основи на индустриското производство во Македонија.⁶⁾

Во овој период видлив е и значителен порастот на еврејската општина во Штип, со извесни осцилации во одделни периоди. Постоенето на еврејската општина во Штип е регистрирано и во официјалните пописни дефтери од тоа време.⁷⁾

Во еден сумарен пописен дефтер од околу 1512 година, покрај наведеното муслиманско и христијанско население во Штип, биле наведени и 38 еврејски семејства (hane). Во пописот биле воведени само главите на семејствата. Објективно, ако едно семејство се состоело од 5 членови — излегува дека во Штип живееле околу 200 Евреи. Во дефтерот изрично е нагласено дека Евреите се доселиле во Штип од градот Солун (an Selanik)⁸⁾.

Во најстариот од познатите пописи на Кустендилскиот санџак од 1519 година, во Штип се регистрирани 9 турски маали, 6 христијански и едно еврејско маало. Во еврејското маало, односно džemaat, имало 15 семејства, приближно околу 80 лица. Очигледно е извесно намалување на еврејското таифе во Штип. Намалување е забележано и кај христијанското население, додека кај муслиманското имало наголемување.⁹⁾

Во наредниот сочуван попис од 1530 година, кој исто така е сумарен, наведено е дека во Штип имало веќе два džemaata, односно две еврејски маали. Во едната маала живееле 17 семејства, а во другата 19 семејства или вкупно 39 еврејски семејства со околу 200 лица. Исто така било наведено дека сите биле наведени и 38 еврејски семејства (hane). Во пописот биле харач. Харачот го плаќале по имотни категории. Сите Евреи биле поделени на три категории. Од најбогатата категорија се земало по 48 драма сребро; од средната по 12 драма, а од сиромашната по 6 драма. Секој Евреин бил должен, данокот цизие да го плаќа во својата општина, а таа му го предавала на цизиедарот, службеникот задолжен за собирање на цизието.¹⁰⁾

⁶⁾ Истото, 13—16

⁷⁾ Во прашање се опширните односно сумарните пописни дефтери на Кустендилскиот санџак. Во составот на овој санџак влегувала и штипската каза. Оригиналите на овие дефтери се чуваат во Архивот на Претседателството на владата (Basbakanlik Arsivi) на Република Турција во Истанбул. Види: Методија Соколки, Штип и Штипско во текот на XVI век, сп. Историја, год. X, бр. Скопје. 1974, 128; Д-р Александар Стоновски, Материјали во ракопис за историјата на Штип и Штипско во периодот на османлиското владеење до XVII век. Овие материјали се рецензирани и доставени на Одборот за пишување Историја на Штип и Штипско, во Штип 1983 година.

⁸⁾ Сумарен пописен дефтер бр. 167 од околу 1512 година, за Кустендилскиот санџак. Basbakanlik Arsivi, Istanbul. М. Соколки, н.д., 128.

⁹⁾ Опширен пописен дефтер бр. 170 од 1519 година, за Кустендилскиот санџак. Basbakanlik Arsivi, Istanbul. Микрофилм од овој дефтер има и во Архивот на Македонија во Скопје. М. Соколки, н.д., 128—130.

¹⁰⁾ Сумарен пописен дефтер од 1530 година, за Кустендилскиот санџак. Basbakanlik Arsivi, Istanbul. Д-р А. Стојановски, наведен ракопис. За плаќањето на цизието види: А. Матковски, н.д., 15.

Во четвртиот попис од 1550 година, кој исто така е сумарен, во Штип се регистрирани 41 еврејско семејство, со околу 200 лица, сите запишани како еден џемаат. Притоа се спомнува елен Евреин-бербер по занимање. Мнозинството биле од Солун (an Selanik) а само по едно семејство било од Пловдив (Filibi) и од Скопје (Usküb).¹¹⁾

И во последниот познат попис од 1573 година, кој исто така е сумарен, забележани се 28 еврејски семејства и 11 неженети лица или вкупно околу 150 лица. Забележливо е намалување на еврејската општина, што покажува дека истата била мошне пропулзивна и динамична, во зависност од условите за живот и работа.¹²⁾

Големата Австро-Турска војна од 1689 до 1699 година и поразите на османлиската војска, како и општествено-економската анархија што ја зафатило Империјата во XVIII и во првите децении на XIX век, имале далекосежни последици во развојот на државата, во тие рамки и во развојот на Штип и неговата Еврејска општина. Во овој период се забележува извесно намалување на Евреите во Штип. Податоците од Николаиди, дека во градот имало само 30 еврејски куќи, тоа го потврдуваат.¹³⁾ Меѓутоа од средината на XIX век, градот повторно заживува. Посебен процут бележат занаетчиството и трговијата, кое подобувало на Евреите. Од овој период, еврејскиот елемент во градот се наоѓал во постојан растеж, така што, според Васил К'нчев во 1899 година, тој го бележи својот максимален растеж од 800 Евреи во градот.¹⁴⁾

Во првите децении од XX век, поради зачестените настани на Балканот и во Македонија и поради личната и имотната несигурност што настанала, мноштво еврејски семејства и поединци, ја напуштале Македонија и градот Штип. Првото поголемо емигрирање на Евреите од Македонија е забележано уште во 1910 година. Потоа, за време на Балканските војни 1912—1913 година и на крај за време на Првата светска империјалистичка војна 1914—1918 година.¹⁵⁾ Во овој временски период, по-

¹¹⁾ Сумарен пописен дефтер од 1550 година за Күстендилскиот санџак. Basbakanlik Arsivi, Istanbul. Д-р А. Стојановски, н.д.,

¹²⁾ Сумарен пописен дефтер бр. 85 од 1573 година за Күстендилскиот санџак. Basbakanlik Arsivi, Istanbul. Оригинал на микрофилмот се чува во Катастарската управа во Анкара. Микрофилм од овој дефтер има и во Архивот на Македонија во Скопје. М. Соколки, н.д., 128—130.

¹³⁾ К., Костиќ., Наши нови градови на југу, Београд 1922, 108; Ј. Павловиќ, Брегалничка област, Београд 1924, 48—49.

¹⁴⁾ Македонскиј като природно и стопанско ц'џло. София 1945, 119.

¹⁵⁾ Д-р Петар Стојанов, Македонија во времето на Балканските и Првата светска војна (1912—1918), Скопје, 1969; Аарон Асса, н.д., 65—80.

бедните Евреи емигрирале во Америка додека позаможните оде- ле во Франција, Грција или Италија. На таков начин еврејските општини во Македонија знатно се намалиле. Штипската евреј- ска општина непосредно пред војната од 6 април 1941 година, имала 140 семејства со 551 лице. Во истите списоци е наведено дека во Македонија имало 2.150 семејства со 7.762 лица и дека еврејски вероисповедни општини имало само во Скопје, Битола и Штип.¹⁶⁾

1. Штипската еврејска општина пред ликвидирањето во 1943 година

Наведените сумарни податоци се само општи индикатори за присуството на еврејската народност во македонската средина. Во прилог ќе се обидеме да навлеземе во составот и структура- та на Штипската еврејска општина и да направиме еден социо- ретроспективен преглед на истата.

Податоците, дека во Штип живееле 551 Евреин: и дека тол- кава бројка се уништени по депортацијата, во потполност се точни. Тој податок е за лицата кои на трагичниот 11 март 1943 година се затекнале во своите домови и биле собрани од оку- паторите. Тој број е регистриран и во списоците на окупатор- ските власти, за време на престојот во логорот на скопскиот мо- нопол. Меѓутоа, Еврејската општина во Штип имала десетина лица повеќе и нејзината точна бројка се движела околу 560 лица. Во нашите проучувања на овој проблем, дојдовме до соз- нанието дека, Штипската еврејска општина имала околу 560 ли- ца. За десетина лица логорската евиденција не дава податоци од причина, што тие лица од ред околности не биле собрани и не биле евидентирани. Ќе ги наведеме лицата кои на еден или друг начин го избегнале депортирањето и уништувањето:

— Исак Барух Сион, бил собран, но побегнал од редицата на спроводот кон железничката станица во Штип. Бегството го извршил веднаш по преминот на мостот на реката Брегалница и привремено се сокрил покрај грмушките на реката. Денеска живее во Белград, како пензионер.

— Хаим Јуда Леви, во моментот не се наоѓал во Штип. Тој како напреден, во 1942 година бил затворен, а потоа интер- ниран во логорот Јени Кол — Грција. Денеска живее во Сара- ево, како пензионер.

— Леон Капуано, бил офицер. Денеска живее во Загреб.

— Витал Сион, во Штип бил бакал, а во својот дуќан про- давал и весници. Денеска живее во Ријека.

— Исак Леви, бил офицер. Живеел во Ниш, сега покоен.

¹⁶⁾ А. Матковски, Трагедијата..., 21.

— Исак Хаим, податоци за неговото местоживеење нема-
ме.

— Бејка Рубиса-Бека, се омажила за Ибраим, Турчин од Штип, во тоа време работник во Ашај амамот во Штип. По ослободувањето се преселиле во Турција. Денеска живеат во градот Измир.

— Моис Давид Рубиса-Моше, единствен од преживеаните Евреи, живее во својот роден град Штип, со стан на улица „Сане Малинов“ 2, во штипско Ново Село. Ја избегнал трагедијата како војник на бившата југословенска војска. Бил заробеник во Германија. Во април 1945 година се вратил во Штип. Има свое семејство и е активен општествено-политички работник и претседател на Месната заедница Ново Село.

1. Преглед на Евреите од Штип по пол и возраст

На приложената таблица е даден преглед на составот на Штипската еврејска општина по пол и старосна структура. Даден е преглед и во процентен износ:

Години — Возраст								
Пол	1—5	6—10	11—15	16—20	21—25	26—30	31—35	36—40
М.	9	18	43	33	27	19	20	21
Ж.	5	21	35	40	35	23	11	23
Сè:	14	39	78	73	62	42	31	44
%	2,50	6,96	13,92	13,12	11,07	7,50	5,70	7,5

Пол	41—45	46—50	51—55	56—60	61—65	66—70	71—75
Ж.	14	15	11	12	3	6	8
М.	10	20	13	11	9	6	8
Сè:	24	35	24	23	12	12	16
%	4,30	6,20	4,30	4,10	2,13	2,13	2,85

Пол	76—80	81—85	86—90	91—95	Вкупно	%
М.	14	6	1	0	288	51,43
Ж.	7	1	1	1	272	48,57
Сè:	21	7	2	1	560	100,00
%	3,75	1,25	0,35	0,17		100,00

Ако сите лица се поделат во три старосни групи, ќе се добијат следниот преглед:

- млади од 1 до 30 години 308 или 55,00%
- средни од 31 до 60 години 181 или 32,40%
- стари од 61 до 95 години 71 или 12,60%

Некои карактеристични случаи, на деца до 5 години и на стари лица над 80 години:

— деца до 5 години биле:

1. Сион С. Барух	1 година.
2. Дави Естери	3 —,—
3. Сион Менахем	3 —,—
4. Леви Рашел	3 —,—
5. Натан Барух	3 —,—
6. Капуано Сара	3 —,—
7. Понано Рашел	4 —,—
8. Лијала Кала	4 —,—
9. Сион Менахем	4 —,—
10. Натан Јаков	5 —,—
11. Мусон Микада	5 —,—
12. Барух Жана	5 —,—
13. Руфел Бесале	5 —,—
14. Сион Грасија	5 —,—

— стари над 80 години биле:

1. Леви Луна, домаќинка на 93 години.
2. Саманто Бесале, работник на 87 години.
3. Бонано Луна, домаќинка на 87 години.
4. Рубиса Меркадо, крчмар на 84 години.
5. Леви Исак, бакалин на 83 години.
6. Леви Паломба, домаќинка на 83 години.
7. Сион Пинкос, трговец на 83 години.
8. Капуано Естери, работник на 83 години.
9. Муслинос Хаим, трговец на 82 години.
10. Сион Мусон, трговец на 81 година.
12. Коен Мирал, домаќинка на 80 години.
12. Леви Јаков, брашнарс на 80 години.

2. Преглед на Евреите по занимање

Членовите на Штипската еврејска општина, по својата професионална определеност, односно занимање и социјална структура го имале следниот состав:

1. Домаќини-ки	164 лица	5. Деца	27 —,—
2. Ученици-чки	159 —,—	6. Бакали	19 —,—
3. Трговци	72 —,—	7. Касапи	10 —,—
4. Шивачи-чки	35 —,—	8. Работници	9 —,—

9. Брашнари	7 —,—	21. Крчмари	3 —,—
10. Чевлари	6 —,—	22. Шофери	2 —,—
11. Тенекеџии	5 —,—	23. Бербери	2 —,—
12. Трг. помошници	4 —,—	24. Опинчари	2 —,—
13. Златари	3 —,—	25. Житари	2 —,—
14. Кафеџии	3 —,—	26. Надничари	2 —,—
15. Овоштари	3 —,—	27. Печатари	1 —,—
16. Семкари	3 —,—	28. Книжари	2 —,—
17. Ситничари	3 лица	29. Пајтонџии	1 —,—
18. Носачи (амали)	3 —,—	30. Содаџии	1 —,—
19. Студенти	2 —,—	31. Сарафи (менувачи)	1 —,—
20. Свештеници (рабини)	2 —,—	32. Неопремени	3 —,—

Заслужува внимание и прегледот на застапеноста на одделни професии, односно занимања по полова припадност. Во тој однос најмногубројните и застапени пет професии, го имаат следниот состав:

1. Домаќини-ки	машки	9,	женски	155,	сè	164	лица
2. Ученици-чки	машки	81,	женски	78,	сè	159	—,—
3. Трговци	машки	72,	женски	0,	сè	72	—,—
4. Шивачи-чки	машки	6,	женски	29,	сè	35	—,—
5. Бакали	машки	19,	женски	0,	сè	19	—,—
4. Шивачки-чки	машки	6,	женски	29,	сè	35	—,—

Ако се прави подетална општествено-економска и социјална слика на Евреите во Штип, тогаш тоа би изгледало вака:

1. Повеќе од половината на Евреите-жители на Штип биле непродуктивен субјект (домаќини-ки, ученици, деца, студенти) што изнесувало вкупно 352 лица, односно 62,86%. Останатиот дел од 208 лица, односно 37,14% биле главно трговци, занаетџии и работници.

2. Трговскиот субјект, кој изнесувал околу 25%, го сочинувале главно ситни и средни трговци. Тоа биле претежно пре-продавачи на колонијална, текстилна и прехранбена стока. Просисти имало малку.

3. Занаетџискиот субјект, кој изнесувал околу 8%, го сочинувале главно ситни услужно-преработувачки занаетџии. Мнозинството од занаетџиите биле сиромашни граѓани.

4. Во редовите на еврејската општина имало и извесен број на работници, околу 3,60%. Во оваа категорија спаѓале трговските помошници, калфите, чираците, општите работници, надничарите, амалите и други.

5. Лица со слободна професија скоро и немало, со исклучок на двата свештеника.

Еврејскиот елемент во Штип, како социјален субјект, воглавно бил сиромашен, со сосема мал број средно имашливи семејства и лица.

3. Ученици и студенти

Конкретни и детални податоци и преглед за учениците од основната училишна возраст нема. Децата од оваа возраст главно се регистрирани како деца, а многу од нив и како ученици. Има индикации дека многу деца од оваа училишна возраст учеле во домашни еврејски училишта. Фактички еврејско основно училиште од затворен тип имало и постоело во Штип. Такво училиште работело во Аварата. Извесен број од децата на таа возраст не посетувале никакво училиште. Од тие причини тешко е да се определи колкав број, од тие деца, биле или не биле ученици.

И за децата од средната училишна возраст нема целосни податоци. Се знае само за оние кои учеле или ја завршиле гимназијата во Штип. Во последната 1942/43 учебна година за еврејските деца-ученици, во Штипската гимназија учеле вкупно 31 ученик-чка Евреи, односно 5,54%.¹⁷⁾

Ученици		Класови — гимназија							
Класови	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Вкупно
Машки	7	7	2	3	1	—	2	1	23
Женски	3	2	1	—	—	—	1	1	8
Сè:	10	9	3	3	1	—	3	2	31

Во Штипската гимназија го завршил реалниот курс и матурирал на 5 април 1944 година и ученикот Евреин од Скопје Леон Арон Сури. Истиот имал белешка од полициските власти на Скопје и Штип, со која му се одобрувало одењето и учењето во Штип. Во Штип времено живеел во куќата на Сане Филов, касап. Денеска живее во Загреб.¹⁸⁾

Поименичен преглед на учениците Евреи по класови:

Првиот клас го посетувале следните ученици:

1. Капуано Пилкас	6. Сион Моше
2. Леви Дона	7. Сион Оро
3. Сион Ана	8. Леви Моше
4. Сион Арон	9. Сион Ана
5. Леви Давид	10. Сион Пинхос

¹⁷⁾ Список на учениците Евреи, службено заведен од гимназијата „Славчо Стојменски“ во Штип. Историски архив во Штип, фонд Евреите во Штип.

¹⁸⁾ Авторот лично ја видел главната матурска книга и белешката. Во 1983 година лицето Леон Сури на два наврати престојувал во Штип.

Вториот клас го посетувале следните ученици:

1. Јакар Исак	4. Леви Естерина	7. Леви Давид
2. Коен Сара	5. Леви Менахем	8. Леви Исак
3. Леви Давид	6. Сион Аврам	9. Леви Моис

Третиот клас го посетувале следните ученици:

1. Сион Жулија 2. Сион Пинхос 3. Натан Хаим.

Четвртиот клас го посетувале следните ученици:

1. Леви Барух 2. Леви Шамоел 3. Сион Јаков.

Петтиот клас го посетувал само: 1. Леви Исак.

Во шестиот клас немало ученици — Евреи.

Седмиот клас го посетувале следните ученици:

1. Леви Моис 2. Леви Дудан-Пава 3. Леви Менахем.

Осмиот клас го посетувале следните ученици:

1. Сион Матилда 2. Сион Моис.

Студенти биле:

1. Аврам Барух Сион, на Рударски факултет.
2. Пепо Јуда Леви, на Медицински факултет. Работел и како аптекар, во аптеката на Балванлијеви во Штип.¹⁹⁾

4. Општествено-политичка и друга активност.

Евреите во Штип имале своја верска општина. Со општината раководел Одбор или Конзисторија. На чело на тој одбор бил Арон Леви, познат трговец-гросист, менувач и лихвар. Отпрвин седиштето на Одборот се наоѓало во куќата на Арон Леви²⁰⁾ Со изградбата на новата синагога — Аварата, Одборот се преселил во истата.²¹⁾

Општината ја негувала еврејската култура, обичаи и јазик. Се грижела за верската, културно-просветната и хуманитарната дејност во своите редови. Во таа смисла, таа самоиницијативно отворила и го издржувала еврејското основно училиште, кое имало затворен карактер и било сместено во приватна еврејска куќа, а потоа во старата синагога. Тоа било еден вид домашно училиште. Со свои прилози Општината ја изградила новата синагога — Авара и ги издржувала рабините. Општината покренувала и спроведувала акции од хумана природа, особено се грижела за помагање и заштита на бедните, изнемоштените и болните сонародници и семејства. Општината имала формирано и некои постојани спомагателни фондови. Во таа смисла и личните

¹⁹⁾ Од посебните изјави на Исак Сион и Хаим Леви, браќа на студентите. Документационото одделение при Општинскиот одбор на Сојузот на борците од НОВ во Штип. Изјавите се отчукани на машина.

²⁰⁾ Куќата на Арон Леви со проширувањето на двориштето на гимназијата, пред некоја година била срушена.

²¹⁾ Новата Авара била изградена во 1936—1937 година. Се наоѓала во градот, пред новиот Културен дом.

дарувања и помош од страна на побогатите Евреи биле од посебно значење. Изворот на фондовите бил од доброволниот прилог што го давал секој Евреин, во согласност со својата материјална можност. Овој доброволен прилог се викал Печа. Релативно малиот броен состав на Штипската еврејска општина не условувал забележлива активност на културно-просветно, спортско и друго поле. Сепак Евреите во Штип не биле изолирани и затворени во тесни етнички рамки. Тие учествувале во општествениот живот на градот и во соодветните организации кои постоеле во тоа време. Заедништвото и соработката со Македонците, посебно меѓу младината, биле блиски и другарски.

Ненародните режими и сиромаштвото на поголемиот дел од Евреите во Штип, еднакво лошо се чувствувале кај двата народа: македонскиот и еврејскиот. Таа заедничка судбина и положба ги обединувала и зближувала општите и посебните интереси на двата народа и здружени тие наоѓале допирни точки, не само за општествена, стопанска, деловна и друга дејност, туку и за политичка взаемна дејност и активност. Политичката дејност била посебно изразена во редовите на младината. Придонес кон братското сожителство, заедништвото и работата давала КПЈ, со својата јасна програмска и практична политичка активност и борба. Еврејската училишна и работничка младина, заедно со македонската младина, учествувала на сите организирани акции од страна на Партијата, СКОЈ и работничките синдикати: излети екскурзии, протести, штрајкови, демонстрации и друго. Преку таа активност, во редовите на еврејската младина се прифаќала идејната и политичката платформа на Партијата. Биле формирани посебни еврејски антифашистички организации, како што биле: „*Somer asiar*“ (Чувари на земјата) и „*Tehelet-lavani*“ Синбели). Членовите на овие младински организации биле симпатизери на КПЈ, СКОЈ и УРС-овите синдикати. Од нивните редови биле и првите членови на СКОЈ и КПЈ во градот. Први Евреи, членови на КПЈ биле Исак Сион и Хаим Леви. Двајцата истовремено работеле и раководеле со повеќе младински воспитни групи на млади Евреи, од кои потоа станувале скоевци.

5. Учеството на Евреите од Штип во НОВ

Евреите во Југославија дошле на удар во времето на профашистичките режими на владата на Милан Стојадиновиќ и Цветковиќ — Мачек. Во 1939 година почнале и првите прогони на Евреите. Положбата на Евреите во Југославија особено се влошила за времето на фашистичката окупација. КПЈ, подготвувајќи ги народите и народностите на Југославија за отпор, вооружено востание и војна, ги повикувала еднакво сите во заедничка борба. ПК на КПЈ за Македонија, кон крајот на 1942 година, упатил посебен повик до Евреите во Македонија, да се вклучат во НОВ. Во повикот се укажувало на страшната тра-

гедија што ги очекувало Евреите која им ја подготвувале германско-бугарските фашисти. „Треба да се мисли дури има време! Утре може да биде доцна!... Евреи од Македонија! Дигнете ја гордо главата! Македонскиот народ ви дава братска рака и ве вика во борба...“²²⁾

Во Штип, уште од првите денови на окупацијата и почетокот на НОВ, имало видливо определување на Евреите на линијата на КПЈ и НОД за вооружена борба. Во таа смисла од посебно значење била работата и активноста на Исак Сион Хаим Леви, Пепо Леви, Аврам Сион и други, кои заедно со Тошо Арсов, Ванчо Прке, Славчо Стојменски, Васил Доганџиски, познати активисти на КПЈ и НОД, ја објаснувале ситуацијата и ги прифаќале и организирале определените младинци и граѓани за и во НОД. Тошо Арсов бил посебно задолжен од страна на МК на КПЈ за Штип, да работи во еврејската средина. Исак Сион станал член на Воениот штаб при МК, во крајот на 1941 година. Во мај 1943 година Исак Сион бил и еден од деветмината борци на Вториот плачковички партизански одред „Гоце Делчев“. Хаим Леви, по една провала, бил затворен, во ноември 1942 година. Тој бил одведен во логорот Јени-Кој, Константиново во Грција, каде што останал сè до септемврискиот преврат во Бугарија. Веднаш потоа и тој се вклучил во НОВ. Двајцата Евреи комунисти, заедно со Тошо Арсов, организирале повеќе воспитни групи од еврејската работничка и ученичка младина.

Во воспитната група која ја водел Исак Сион, формирана во 1941 година, членувале следните младинци:

1. Пепо Јуда Леви — студент по медицина;
2. Аврам Барух Сион — студент по рударство;
3. Исак Јуда Леви — трг. помошник;
4. Моис Давид Сион — завршен матурант;
5. Хаим Јуда Леви — завршен матурант,

Хаим Јуда Леви набргу станал скоевец, а на 16 декември 1941 година бил примен за член на КПЈ.

Тошо Арсов во 1942 година раководел со три воспитни групи на млади Евреи. Во групите биле следните младинци:

I група:

1. Исак Сион Леви
2. Бирја Бонано
3. Барух Исак Леви
4. Жак Давид Сион

²²⁾ Целиот текст на повикот е поместен кај А. Матковски, Трагедијата... 27—30. Инаку оригиналот на овој документ се чува во Институтот за национална историја на Македонија во Скопје.

II група:

1. Исак Моис Леви
2. Витал Мушон Сион
3. Давид Самуел Сион
4. Давид Хаим Леви

III група:

1. Матилда Барух Сион
2. Адела Целебон Леви
3. Ана Мордо Јака
4. Пава Хаим Леви

При крајот на септември 1942 година, членовите на воспитните групи биле примени во скоевската организација.

И Хаим Јуда Леви раководел со една воспитна група, која била во следниот состав:

1. Исак Сион Леви
2. Барух Исак Леви
3. Барух Мордохај Бонано
4. Жак Давид Сион

Подоцна оваа група била расформирана и првите тројца ги преземал да ги раководи Васил Доганциски.²³⁾

Воспитните групи и нивната активност, мошне илустративно го покажуваат расположението на младите Евреи и нивната вклученост во НОД. Меѓутоа и постарите Евреи, на посебен начин биле вклучени во НОД, помагајќи го материјално и финансиски движењето. Исак Сион во своите сеќавања наведува цел еден список на Евреи — спомогатели и на средствата што ги дале како помош на движењето.²⁴⁾ Колку судбината на Евреите била дел од судбината на целиот македонски народ, сведочи грижата на МК на КПЈ за Штип, за нивното засолнување и излегување во партизани. Околу 60 Евреи во Штип, на некаков начин биле вклучени во НОД, а 20 до 30-мина од нив требало да заминат во партизани. Некои од нив биле сместени во илегални станови и очекувале заминување во партизани. Во текот на тие подготовки била извршена рација, така што желбите и плановите не се оствариле.

²³⁾ Податоците во врска со учеството на Евреите од Штип во НОД и НОВ се користени од Реконструкцијата на партиската организација во Штип. Примерок, отчукан на машина, се чува во Народниот музеј—Штип. Користени се и посебните изјави-спомени на Исак Сион и Хаим Леви, документационото одделение при ОО на Сојузот на борците НОВ во Штип. Изјавите се отчукани на машина.

²⁴⁾ Истото.

Одделувањето на Евреите од родната средина и нивното трагично уништување било болно за сите граѓани на Штип. Партиската организација на Штип, преку објавената статија за нивното уништување во весникот „Народен глас“ во неговиот прв број од мај 1943 година, ја известил јавноста за тој трагичен чин.²⁵⁾

6. Еврејското маало во Штип

Евреите во Штип биле групирани, односно живееле на еден релативно мал и тесен градски простор, во најстрогиот центар на градот. Мнозинството на еврејските семејства и куќи се наоѓале на десната страна од градската река Отиња, а помал дел од спротивната страна на реката.

Куќите на Евреите биле сместени на 10 улици и тоа на 7 од десната и на 3 од левата страна на Отиња. Поради извршените големи урбани промени на градот во сегашно време, агломератите на еврејскиот квартал, односно маало, денеска тешко можат да се определат со новите градски улици и ознаки.

Поголемиот дел од еврејските куќи бил концентриран на просторот на денешниот „Плоштад Тошо Арсов“, на местото на денешниот „Хотел Астибо“, Работничкиот универзитет „Ванчо Прке“ и Културниот дом „Ацо Шопов“. Фактички и овој дел на градот носел име „Еврејско маало“. Куќите од левата страна на Отиња биле пораспрснати во должина на улиците. Самиот тој факт зборува, дека во Штип Евреите фактички биле групирани во две маала.

Најголема концентрација на еврејски куќи имало во „Еврејското маало“ и тоа, главно на 3-4 улици. Само на три најконцентрирани улици живееле околу 86% од сите Евреи во градот. Само во 5 живеалишта, кои имале посебна нумеричка ознака, живееле околу 120 лица, што претставувало 1/5 од сите Евреи во градот. Во едно живеалиште, со една нумеричка ознака живееле групирани 30 семејства. Четириесет семејства живееле во куќи со по две семејства а околу 60 семејства живееле во куќи со по 3 и повеќе семејства. Вкупно имало околу 55 порти односно улични влезе, нумерирани со посебни броеви. Земено средно, во еден влез доаѓало да живеат по 3 семејства или по 10,5 лица. За илустрација ќе ги посочиме следните улици и броеви. На тогашната улица „Бенито Мусолини“ бр. 11, тоа бил просторот каде што денеска се наоѓа зградата на Гимназијата, живееле 10 еврејски семејства. На тогашната улица „Тодор Лазаров“ бр. 33, тоа бил просторот кај денешниот „Хотел Астибо“, живееле 9 еврејски семејства итн. Еврејските куќи во поголемиот број биле со приземје и кат.

²⁵⁾ Оригинален примерок од овој весник и број се чува во Народниот музеј во Штип.

Таквата концентрација на еврејските куќи и семејства во Штип, дава основа да се констатира, даке тие живееле и биле групирани во едно своевидно гето, во строгиот центар на градот, од обете страни на реката Отиња. Тука била сконцентрирана и нивната севкупна стопанска и друга дејност. Скоро по правило во приземните простории на куќите се наоѓале и нивните стопански објекти: трговско-занаџчиските маази и дуќани и други објекти. Тука се наоѓала и нивната Општина и духовното средиште Аварата и училиштето.

Денеска од тоа „Еврејско маало“ нема никакви траги. Во градот има останато само уште десетина еврејски куќи, од левата страна на Отиња, каде што урбанизацијата на градот уште не стигнала, а се разбира останал и убавиот спомен на братското сожителство и вечниот жал на трагичниот 11 март 1943 година.

Blagoja Cvetkoski

THE COMPOSITION AND STRUCTURE OF ŠTIP JEWISH COMMUNITY

S u m m a r y

This year marks the 40th anniversary from the execution of Jews in Macedonia. On March 11, in the early morning hours all the Jews from Macedonia have been collected and taken to Skopje Monopoly which was turned by the Occupier's authorities into a concentration camp. In Two weeks out of this camp, in three bigger groups the Jews have been deported to Treblinka Camp (Poland) where they have been executed.

The author of this article gives a survey of the origine of the Jews, their composition and structure, their professions, age, the number of pupils and students, the participation of Jews from Štip in the People's Liberation War and Revolution, their customs etc.

At the end he gives a good description of the quarter of the Jews in Štip, where they have been grouped in a relatively small space in the centre of the town. Here was supposed to be their total economic and other activity. Here have been located all their shops, workshops, their Community and school.

There are no traces of this „Quarter of the Jews“ (Evrejska maala) today. There are only 10 houses left on the left side of the river Otinja.